

Inna Kalita

Belarusian Institute in Prague (the Czech Republic)

e-mail: inna.kalita@belarus-institute.cz

<https://orcid.org/0000-0003-0005-1425>

Mirośław Jankowiak. *Współczesne gwary białoruskie na Litwie. Tom pierwszy: Rejon orański / Šiuolaikinės baltarusių šnektos Lietuvoje. Pirmasis tomas: Varėnos rajonas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2023, 260 s.*

Mirośław Jankowiak. Contemporary Belarusian subdialects in Lithuania. First volume: Varėna district. Vilnius: Lithuanian Language Institute, 2023, p. 260

У 2023 г. выйшла манаграфія Міраслава Янковяка *Współczesne gwary białoruskie na Litwie. Tom I: Rejon orański* [Сучасныя беларускія гаворкі ў Літве. Том першы: Варэнскі раён]. Кніга прэзентуе новыя матэрыялы навукоўца, які больш за дваццаць гадоў даследуе балта-славянскае памежжа. Яго навуковыя інтарэсы ў галіне славянскай дыялекталогіі закранаюць шырокі спектр пытанняў, звязаных з моўным, нацыянальным і рэлігійным памежжам, дзе выступаюць адметныя моўныя рысы і культурна-гістарычныя маркеры суседніх культур. У працах М. Янковяка гучыць беларуска-літоўскае, беларуска-польскае, беларуска-рускае шматгалоссе, а запісаныя лексемы адлюстроўваюць працэсы актыўнай інтэрферэнцыі. Вучоны падкрэслівае, што поўнае разуменне спецыфікі літоўскіх гаворак памежнай тэрыторыі немагчыма без ведання мясцовых польскіх і беларускіх гаворак, таксама як і паглыбленае апісанне мясцовай разнавіднасці польскай мовы немагчыма без параўнання яе з літоўскімі і беларускімі дыялектамі. На беларуска-літоўскім памежжы функцыянавалі і зараз суіснуюць літоўская мова і яе дыялекты, польская (у яе мясцовым варыянце), беларуская гаворка і руская мова. Такі суплёт этнамоўных кантактаў заслугоўвае ўвагі, таму што з'яўляецца крыніцай вывучэння гісторыі і асаблівасцей кожнай з названых моў і моўных варыянтаў. Гэтыя і іншыя пытанні разглядае ў сваёй

манаграфіі польскі навуковец, які выдатна валодае беларускай мовай і заслугі якога перад беларускай дыялекталогіяй цяжка пераацаніць.

Рэцэнзаваная кніга з'яўляецца вынікам некалькіх дыялекталагічных экспедыцый аўтара, пачатак якім быў пакладзены ў 2014 г. Кніга складаецца з *Przedmowy* [*Прадмовы*], пяці частак (*Charakterystyka badanego obszaru* [I. *Характарыстыка даследуемага рэгіёна*], *Charakterystyka gwar białoruskich w rejonie Orańskim* [II. *Характарыстыка беларускіх гаворак Варэнскага раёна*], *Slowniczek gwary białoruskiej rejonu Orańskiego* [III. *Слоўнічак беларускай гаворкі Варэнскага раёна*], *Teksty gwarowe* [IV. *Дыялектныя тэксты*], *Aneks* [V. *Дадамак*], які аб'ядноўвае інфармацыйныя паказчыкі: *Spis informatorów* [*Спіс інфарматараў*], *Spis nazw geograficznych* [*Спіс геаграфічных назваў*] і *Spis skrótów* [*Спіс скарачэнняў*]), а таксама бібліяграфіі і дзвюх разгорнутых анатацый на літоўскай і англійскай мовах.

I. Частка *Charakterystyka badanego obszaru* [*Характарыстыка даследуемага рэгіёна*] знаёміць з геаграфічнымі, гістарычнымі і сацыяльнымі ўмовамі развіцця Варэнскага раёна, апісвае агульную сацыялінгвістычную сітуацыю. Аўтар знаёміць чытача са станам даследавання дадзенага арэала, вызначае мэты і мэтады даследавання, канкрэтызуе тэрміналогію. Удакладненне тэрмінаў, абраных для названай працы, вельмі дарэчы. Некаторыя з іх на сучасным этапе маюць размытыя межы. Разглядаемае вучоным памежжа характарызуецца шматмоўем, а мова рэспандэнтаў – адрозным наборам актыўных і пасіўных моў і розным узроўнем валодання імі. Індывідуальны партрэт моўцы звязаны з шэрагам сацыялагічных фактараў: узростам, гісторыяй, адукацыяй, месцам працы і іншымі паказчыкамі. Аўтар разглядае *інтэрферэнцыю* як вынік натуральнага шматмоўя, і выкарыстоўвае гэты тэрмін як нейтральны, а саму з'яву не разглядае як адхіленне ад нормы. Гэта дазваляе трактаваць моўныя варыянты не як парушэнне ўзусу, а як з'яву, якая мае поўнае права на існаванне ва ўмовах натуральнага змешвання моў. Вучоны надае таксама ўвагу такім тэрмінам, як: *простая мова*, *мова прымарная* і *мова секундарная*¹.

II. Частка *Charakterystyka gwar białoruskich w rejonie Orańskim* [*Характарыстыка беларускіх гаворак Варэнскага раёна*] пачынаецца агульнай характарыстыкай дыялектных асаблівасцей абранага арэала, які ў сваіх моўных рысах – фанетычных і граматычных з'яўляецца натуральным працягам гаворак

¹ На асаблівасці разумення зместу канкрэтных тэрмінаў у даследаваннях розных вучоных звяртаюць увагу і іншыя даследчыкі, гл. напрыклад паняцці абазначаюць канкрэтнымі тэрмінамі ў даследаваннях розных вучоных, звяртаюць увагу і іншыя даследчыкі, параўн. артыкул Катажыны Сіцінскай (Sicińska, 2020, s. 237–262), раздзел *Podstawowe pojęcia i terminy lingwistyczne* [Асноўныя паняцці і лінгвістычныя тэрміны] у манаграфіі Ядвігі Казлоўскай-Доды (Kozłowska-Doda, 2021, s. 21–37) і артыкул той жа даследчыцы (Kozłowska-Doda 2016, s. 253–254).

паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы, гаворак *гродзенска-баранавіцкай групы*. Аўтар падрэзана апісвае найбольш характэрныя фанетычныя рысы, як, напрыклад, ужыванне гукаў [h]/[g], [ŷ], асаблівасці дзекання і цекання, палаталізаваных [г], [к], [х], недысімілятыўнага акання і якання, тыпаў екання, рэалізацыю гуча [о], прыстаўных зычных і некаторых іншых. Уводную частку ўдала дапаўняюць карты, якія паказваюць межы традыцыйна аформленых груп беларускіх гаворак. Увага нададзена таксама марфалагічным прыкметам і сінтаксічным асаблівасцям. Лексіка гэтага раёна, у адрозненні ад Салечніцкага і Віленскага раёнаў Літвы, да гэтага часу не была прадметам дэтальнага вывучэння. Экспедыцыі, здзейсненыя ў 2014 і 2023 гг., дапамаглі аўтару дакументальна падцвердзіць яго першапачатковую гіпотэзу, што гаворка мясцовага насельніцтва, з аднаго боку, характарызуецца асаблівай лексікай, гарадзенска-баранавіцкай групе паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы, і з другога боку, мае шэраг запазычанняў з балтыйскіх моў і іх дыялектаў, пераважна – з літоўскіх, а таксама запазычанняў з польскай мовы. Існуе немалая група слоў, характэрных для заходняй дыялектнай зоны, якая фармавалася на працягу стагоддзяў як кантактная з польскай мовай. Арэал узнікнення вялікай колькасці лексем больш-менш супадае з адміністрацыйным падзелам, які існаваў да 1939 г., калі Заходняя Беларусь, а таксама паўднёвая і паўднёва-ўсходняя часткі Літвы ўваходзілі ў склад II Рэчы Паспалітай. Лексічныя запазычання прадстаўлены аўтарам у раздзелах *балтызмы/літуанізмы, паланізмы і русізмы*.

Даследчык не пакідае па-за ўвагай фразеалогію, якая ў дыялекталагічных працах, акрамя непасрэдна арыентаваных на фраземы, звычайна не ўваходзіць у падобнага тыпу публікацыі. Апісана невялікая колькасць фразеалагізмаў, пераважна агульнавядомых для носьбітаў беларускай літаратурнай мовы, але сярод іх ёсць выразы, якія ў беларускіх фразеалагічных слоўніках не былі занатаваны.

„*Dziéŭka jak viécier* ‘актыўная дзяўчына / aktywna dziewczyna’ Jak ja dziéŭka była, to ja była jak viécier, dachódnaja, ja vieś dzie była, i spivác, i kancérty [K 1939 Rudnia]”.

„*Kóžny sviénty máje svajé vykrénty* ‘кожны святы мае свае спосабы / każdy święty ma swoje wykręty / sposoby’ *Kóžny sviénty máje svajé vykrénty* [K 19390 Bołboty]” (Jankowiak, 2023, s. 78).

III. Частка *Słowniczek gwary białoruskiej rejonu Orańskiego* [Слоўнічак беларускай гаворкі *Варэнскага раёна*] падзелена на асобныя тэматычныя раздзелы: 1. Метэаралогія, мясцовасць, час. 2. Свет раслін. 3. Жывёльны свет. 4. Сельская гаспадарка. 5. Чалавек. 6. Умовы жыцця. 7. Народная і духоўная культура. 8. Дзяржава, эканоміка, кіраванне, адукацыя, горад. 9. Астатні лексічны запас. Асобныя прыведзеныя ў слоўніку словы праілюстраваны фотаздымкамі.

IV. Частка *Teksty gwarowe* [Дыялектныя тэксты] змяшчае надзвычай каштоўны матэрыял, які вуснамі рэспандэнтаў расказвае пра жыццё мясцовых

жыхароў – як было і як жылі даўней, як і што гатавалі, у што апраналіся, пра святы і вяселлі, пра тое, як людзей заганылі ў калгасы і г.д. Немалаважна ў кантэксце даследавання арэалаў са “змяшанай свядомасцю” адлюстраванне таго, як людзі самі ўспрымаюць сваё карыстанне некалькімі мовамі і як разумеюць узаемаадносіны кантактных моў, у прасторы якіх яны жывуць. Прывядзём адзін з прыкладаў:

O znajomości języka litewskiego

Na litóŭskom to ja nie znáju. Nie búdu havarýc. Janý na mianié havarác, i pretsiedáciel kalchóza ráńše havarýŭ «To vy stólka, kažú, pražyli dváccet liet u Litvié, i nie_ŭmiejejie pa-litóŭski razhaváryvać», to ja kažú – ja užó nie incierasújusia, ja užó tóje, vúcca puśc dziéci havarác, a ja kažú, tóje znáju, što umiéju. I tóje, ja kažú, ja znáju, što janá havóryc, jak jiná nia_chóča havarýc. Trócha piáta praz dziasíata, to moćúcie, to birnúkas, to miergiájcie, vo takich sloŭ trócha znáju. I tak havóryš što-nibúć, i tarhúješ, to ja znáju, što janý havórać, nu atviécić nie mahú, ja i nie piereviadú. Ja nie vučýla, nie izučála, ja jevó nie piereviadú. Ja znáju, što janá havóryc, ja i tak jej dajú, kažú...kab_dalá dziénhi, to ja joj padajú, skólka janá skáže, to ja panimáju, što skazála, alié ja jije atviécić nie mahú. A dać to dam, i_ŭ ap-técy, i z vraćóm. Vrač pajédzieš, to jon pa-litóŭsku havóryc, alié jak skážeš, što nie panimáju pa-litóŭsku, to skáže pa-rúsku. Tak havórym ni pa-rúski, ni pa-bielarúski bałsynstvó [K 1932 Bołboty] (Jankowiak, 2023, s. 166–167).

У IV частцы прадстаўлены тэксты, запісаныя аўтарам у некалькіх вёсках (падаём назвы ў польскай моўнай версіі: *Bolboty, Dubicze, Rudnia, Kotra, Paramok, Kowalki, Raki, Krzywile, Kijucze*). Аўтар абачліва падыходзіць да перадачы ўсіх існуючых назваў мясцовасцяў, у якіх збіраў матэрыял – назвы вёсак занатаваны ў табліцы ў трох варыянтах: назва, выкарыстаная ў тэксце манаграфіі – афіцыйная назва – гутарковы варыянт (напрыклад: *Koleśniki (LT) – Kalesninkai – Kaliesniki*).

Кніга прадстаўляе асноўны тэарэтычны матэрыял па-польску, яго дапаўняюць разгорнутыя змястоўныя анатацыі па-літоўску і па-англійску, запісы беларускіх дыялектных тэкстаў зроблены лацінкай. Адзінае, у чым можна папракнуць аўтара – адсутнасць у кнізе, прысвечанай беларускім дыялектам, разгорнутай анатацыі на беларускай мове. Варта адзначыць прадуманае графічнае афармленне кнігі, назвы частак вылучаны колерам, акрамя таго, аўтар змяшчае фотаздымкі з уласнага фотаархіва, зробленыя ім падчас экспедыцый, што выгодна вылучае рэцэнзаваную манаграфію з шэрагу тыповых навуковых выданняў.

У кантэксце дыялекталагічных даследаванняў варта ўзгадаць закон *Аб абароне персанальных дадзеных*, які пачаў дзейнічаць у Еўрапейскім Саюзе на пачатку ХХІ ст. Яго ўвядзенне ўнесла карэктывы ў традыцыйныя нормы немаладой дыялекталагічнай навукі – значна абмежаваліся звесткі пра рэспандэнтаў. Тое, што раней уваходзіла ў змест дыялекталагічнага апісання – асоба інфарманта і яго дакладныя біяграфічныя звесткі, у цяперашніх умовах мусіць быць нівелявана. Новы закон абмяжоўвае і ў нейкай меры спрыяе зніжэнню цэласнасці ў прэзентацыі

назапашанага матэрыялу дыялектолагаў. Асоба рэспандэнта, зафіксаваная ў даследаваннях, часта становілася часткай гісторыі, каштоўным узорам (гл. напрыклад кнігі гомельскага фалькларыста і этнографа Генадзя Лапаціна *Варвара Грэцкая як з’ява беларускай народнай культуры* (Ларасін, 2015), *К кождому разгавору прыказка ё...* (Ларасін, 2018), і *Паслядоўніца* (Ларасін, 2023), у аснове якіх ляжыць матэрыял, запісаны фалькларыстам ад адной жанчыны – Варвары Грэцкай.

Навуковая дыялекталагічная скарбонка М. Янковяка ахоплівае лексіку беларускіх сумежжаў па-за тэрыторыяй Беларусі, якія для беларускіх дыялектолагаў зараз з’яўляюцца недасяжнымі. Вучоны працягвае традыцыі Варшаўскай славістыкі, і шырэй – польскай дыялекталогіі, прадстаўнікі якой займаліся і працягваюць займацца і ўсходнім памежжам у шырокім яго значэнні, і беларускімі дыялектамі, у прыватнасці, напрыклад: Антаніна Абрэмбска-Яблоньска (Obreńska-Jabłońska, 1993), Эльжбета Смулкова (Smułkowa, 1968; Pogranicza, 2007; Braślawszczyzna, 2009 і 2011), Міхал Саевіч (Sajewicz, 2002, 2013, 2019), Ніна Баршчэўска (Barszczewska, Jankowiak, 2012), Багуміл Астроўскі (Ostrowski, 2013), Ядвіга Казлоўская-Дода (Kozłowska-Doda, 2016 і 2021), Анна Жаброўская (Żebrowska, 2019), Катажына Канчэўская (Konczewska, 2021 і 2024) і шмат іншых. М. Янковяк значна пашырае арэал даследавання беларускіх замежных гаворак, выходзіць па-за Падляшша, якое доўгі час з’яўлялася прадметам даследавання Эльжбеты Смулковай, Міхала Саевіча, Ніны Баршчэўскай і інш. Сёння па-за межамі Беларусі М. Янковяк з’яўляецца адным з найбольш вядомых дыялектолагаў-беларусістаў, даследчыцкі патэнцыял якога можна параўнаць з працай цэлай кафедры. Яго кнігі з’яўляюцца прыкладам пільнай працы з назапашаным матэрыялам, што даказвае і рэцэнзаваная манаграфія, задуманая аўтарам як першы том новай серыі.

REFERENCES

- Barszczewska, Nina, Jankowiak, Mirosław. (2012). *Dialektologia białoruska*. Warszawa: Sławiściyczny Ośrodek Wydawniczy Instytutu Sławiściyki PAN.
- Braślawszczyzna. Pamięć i współczesność*. T. 1: Elżbieta Smułkowa, (red.), *Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadećtwo mieszańców*. (2011). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Braślawszczyzna. Pamięć i współczesność*. T. 2: *Słownictwo*. (2009). Red. Elżbieta Smułkowa. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Jankowiak, Mirosław. (2023). *Współczesne gwary białoruskie na Litwie. Tom pierwszy: Rejon orański / Šiuolaikinės baltarusių šnektos Lietuvoje. Pirmasis tomas: Varėnos rajonas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Konczewska, Katarzyna. (2021). *Polacy i język polski na Grodzieńszczyźnie*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

- Konczewska, Katarzyna. (2024). *Walaczajka. Zbiory Muzeum Etnograficznego w Krakowie z terenu Białorusi w badaniach językowo-kulturowych*. Kraków: Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Kozłowska-Doda, Jadwiga. (2016). Białoruś jako pogranicze a pogranicza Białorusi: zarys problematyki badań językoznawczych z przełomu XX i XXI w. *Studia Białorusienistyczne*, 10, s. 234–261, <http://dx.doi.org/10.17951/sb.2016.10.235>.
- Kozłowska-Doda, Jadwiga. (2021). *Tożsamość, losy i język najstarszych mieszkańców okolic Dociszek na Białorusi (na podstawie badań terenowych z przełomu XX i XXI w.)*. Lublin: Werset.
- Lapacín, Genadz'. (2015). *Varvara Grèckaâ âk z`áva belaruskaj narodnaj kul'tury*. Gomel': Bark. [Лапацін, Генадзь. (2015). *Варвара Грэцкая як з`ява беларускай народнай культуры*. Гомель: Барк].
- Lapacín, Genadz'. (2018). „K každamu razgavoru prykazka ě.”: z vopytu vyučennâ dyâlektnej frazealogii. *Materyaly da frazealagična-parëmialagičnaga sloŭnika asoby. Varvara Alâksandraŭna Garèckaâ. Zapisy 2005–2012 gg.* Gomel': bez wydawnictwa. [Лапацін, Генадзь. (2018). „K každamu razgavoru prykazka ě.”: z vopytu vyučennâ dyâlektnej frazealogii. *Materyaly da frazealagična-parëmialagičnaga sloŭnika asoby. Varvara Aljaksandraŭna Garëckaja. Zapisy 2005–2012 gg.* Гомель: без выдаўніцтва].
- Lapacín, Genadz'. (2023). *Paslâdoŭnica*. Gomel': Bark. [Лапацін, Генадзь. (2023). *Паслядоўніца*. Гомель: Барк].
- Obreńska-Jabłońska, Antonina. (1993). *Śladami żywego języka. Wybór pism*. Elżbieta Smułkowa, (red.). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ostrowski, Bogumił. (2013). *Białoruskie gwary Grodzieńszczyzny: wybrane zagadnienia*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej*. (2007). Elżbieta Smułkowa, Anna Engelking, (red.). Warszawa: Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej, Towarzystwo Naukowe Warszawskie
- Sajewicz, Michał. (2002). *Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny. Deverbativa deadiectiva*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Sajewicz, Michał. (2013). *Nazwiska patronimiczne z formantem na -uk w powiecie hajnowskim na Białostoczczyźnie na tle ogólnopolskim*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Sajewicz, Michał. (2019). *Odczasownikowe pejoratywne nazwy subiektów z formantem sufiksальnym w peryferyjnych gwarach białoruskich okolic Lewkowa Starego na Białostoczczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Sicińska, Katarzyna. (2020). O statusie i nazewnictwie odmian języka polskiego na dawnych Kresach Wschodnich, *Prace Filologiczne*, LXXV, cz. 2, s. 237–262, <https://doi.org/10.32798/pf.682>
- Smułkowa, Elżbieta. (1968). *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach wschodniej Białostoczczyzny na tle wschodniostowiańskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Żebrowska, Anna. (2019). *Komarowszczyzna. Język pogranicza białorusko-polsko-litewskiego*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.